

SASHALMI-FEKETE TAMÁS

A SZÁSZFÖLDI SZENT LÁSZLÓ- LEGENDACIKLUS FALKÉPEINEK ÁBRÁZOLÁSAIRÓL

KIVONAT: A történelmi, illetve a mai értelemben vett Szászföld területén előkerült Szent László-legenda falképciklusok vizsgálatának eredményei kerülnek összegzésre. Ismertetem az adott településekhez kapcsolódó okleveles források közösségekre utaló információit (mennyiben lehetünk biztosak szász jelenlétre), az ábrázolástípusok jellegzetességeit, amelyek a magyar szent királyok kultuszának részét képezték. A falképciklusok szimbolikai elemzésén túl a viseletek, fegyverzetek datálása és a művészettörténeti párhuzamok ismertetése adják a tanulmány gerincét. A leányrabló kun legendáját bemutató szakralizált történet erdélyi variánsai kismértékben ugyan, de eltérnek a Kárpát-medence többi területén található freskók változataitól. Erdélyben jól kirajzolódnak a különféle etnikai és kulturális interakciók (székely–magyar–szász együttélés), amelyeknek reprezentációs igényei azonban eltér(het)tek egymástól.

KULCSSZAVAK: Szászföld, Szent László-legenda, falképciklus, ikonográfiai ábrázolásmód, székelyek, Székelyföld, freskók, Somogyom, Ecel, Szászivánfalva, Universitas Saxonum

TAMÁS SASHALMI-FEKETE

ON THE DEPICTIONS OF THE WALL PAINTINGS OF THE SAINT LÁSZLÓ LEGENDARY CYCLE IN SAXONY

ABSTRACT: The results of the analysis of the St. László Legend wall paintings cycles found in the historical and present-day area of the Transylvanian Saxon Land are summarized. I will describe the information on the communities provided by the documentary sources related to the settlements in question (to what extent we can be certain of a Saxon presence), the characteristics of the types of depictions that formed part of the cult of the Hungarian Saint Kings. In addition to the symbolic analysis of the wall painting cycles, the dating of costumes and armaments and the description of art historical parallels constitute the main part of the study. The Transylvanian variants of the sacralised story telling the legend of the Kun abductor slightly differ from the variants of frescoes found in other areas of the Carpathian Basin. In Transylvania, the various ethnic and cultural interactions (Szekler-Hungarian-Saxon coexistence) are clearly visible, but their representational needs (may have) differed.

KEYWORDS: Transylvanian Saxon Land, legend of Saint László, mural cycle, iconographic representation, Szekler, Szeklerland, frescoes, Somogyom, Ecel, Szászivánfalva, Universitas Saxonum

A magyar–székely és szász kultúra egymásra hatása megfigyelhető az erdélyi építészetben, falképfestészetben, a szentkultuszban egyaránt. A mai értelemben vett Szászföldön (Királyföldön) számos középkori művészettörténeti emlék maradt fenn, amelyben az úgynevezett „háromkirályok” falképeit festették meg. Az Árpád-házi szent királyok tiszteletének emléke ez, amely az egész Kárpát-medencében és Erdélyben is kedvelt ábrázolástípus volt. Szent Istvánt, Szent László királyt és Szent Imre herceg portréját jelenítették meg jellegzetes attribútumaikkal.

Szent László király Erdély védőszentje, kiemelt figyelem irányult személye irányába. Az elsősorban lovagkirályként tisztelt uralkodó tettei hosszú évszázadokra példát mutattak a katonai feladatokat is ellátó nemzeteknek: szászoknak, székelyeknek, magyaroknak egyaránt. Több alkalommal viselt hadat az országba betörő keleti lovasnépekkel szemben, személyesen vett részt a csatákban. Vitézsége, bátor helytállása mellett a krónikákban és legendákban rögzített jámborsága és szerénysége a keresztény férfiideálok közé emelte őt. Kiemelt tisztelete valószínűleg már nem sokkal halála után elterjedt az egész országban, erre utalnak népszerű történeti mondái. Gyakran ábrázolták őt együtt a Megváltóval, sőt akár Krisztus-arccal Gelencén, vagy patrónusának, Szent Mihály arkangyalnak páncéljában (Székelyderzs). Őseink hittek abban, hogy ő közvetítő az égiek és a földi halandók között.

Művészettörténeti emlékek és interkulturális viszonyok

Szent László királyunk tiszteletére utaló történelmi emlékek erőteljesebben csoportosulnak dél-Erdély bizonyos térségeiben: Hátszeg vidéke, Hunyad vármegye, Szebenszék, Medgyesszék, Segesvárszék, Küküllő vármegye és Székelyföld. Vizsgálatunk szempontjából kiemelkedik ebből Székelyföld, Szászföld és a vármegyei területek (elsősorban Küküllő vármegye) találkozási pontja. Ezen területek vegyes etnikumú lakói együtt éltek évszázadokon át, ennek következtében a kulturális egymásra hatás természetes velejárója a történelmi folyamatoknak. Medgyes és Segesvár közelében, illetve közöttük fekvő területen neki szentelt

plébániák (1332 Kisszentlászló, 1402 Nagyekemező, 1822 Somogyom),¹ nevét viselő helységnevek (1308 Szászszentlászló, 1332 Kisszentlászló) vagy földrajzi nevek (László-pataka)² viselik nyomát.

A jellegzetes attribútumokkal megjelenő Árpád-házi szent uralkodók fal-képei szintúgy megtalálhatóak, többek között Somogyom, Darlac, Almakerék és Berethalom templomaiban is fellelhetőek.³ Nem tárgya a tanulmánynak dél-Erdély másik régiója, pedig Kéménd, Kristyór, Ribice és Nagyszeben templomaiban is találhatóak Szent Lászlót ábrázoló falképek.⁴ Egyes településeken található falképek jelenléte kiemelten hangsúlyosak, hiszen a középkorban Szeben a szász közösség gazdasági, adminisztratív és egyben vallási központja (prépostság), Berethalom pedig a koraujkorban évszázadokig evangélikus püspöki székhely volt. Mivel a szászok közvetlenül az esztergomi érsekség alá tartoztak, így nagyfokú önállóság jellemezte vallási közösségeik szervezését.⁵

A középkorban elterjedt magyar szentkultusz és tisztelet sajátos emlékei – a Kárpát-medencében jól ismert⁶ – azon szakralizált jelenetek, amelyek a leányrabló kun és Szent László epikus küzdelmét mutatják be. A Szent László-legendaciklus ismert a szászok körében is, átveszik a meghatározott jelenetek ábrázolásmódját, azokat sajátos és egyedi részletekkel egészítik ki. A freskókon a leányrabló kun alakjával birkózó herceg az óvó erőket, a lovagi eszményeket és a történelmünkben jól ismert, a magyar uralkodókra jellemző magatartást (a hadakozásban való személyes jelenlét) tárja a szemlélő elé. Ezek Dél-Erdélyben is megtalálhatóak Homoróddaróc, Somogyom, Ecel, Szászivánfalva, Boroskrakkó középkori eredetű templomaiban.⁷ Szent László alakja köré archai-

1 Fodor 2016, 44–45., 93., 104., 126.

2 Apaújfaluánál eredő és Szászszentlászló községet átszelő, Maros és Szeben megye határában, délnyugat-északkeleti irányban a Nagy-Küküllőbe ömlő patak.

3 Szabó 2018, 77–117.

4 Szabó Tekla alapos tanulmányában bemutatta az ismert erdélyi ábrázolásokat és 32 helyszínt vitt térképre. Szabó 2018, 116–117.

5 Bereznay 2011, 81.

6 Sashalmi–Németh–Gondos 2022.

7 Kiss 2018, 65–76.

kus aspektusok fonódtak, amelyek a sebezhetetlen hőst, védelmező lovagkirályt és az égiek által kiválasztott harcost jelenítik meg.⁸

A Szászföldön található Szent László-legendaciklusok helyszínei

A mai értelemben vett Szászföld egy tágabban vett földrajzi terület, hiszen a középkorban még jóval szűkebb régiót értettek ezalatt, mint most a 21. században. Az erdélyi szász jog és territórium első írásos említése 1224-ben az *Andreanumban* került rögzítésre, melyben Szászváros, a sepsi székelyek földje Daróccal, illetve keletről Barót helységek közötti földek lettek megemlítve határpontokként.⁹ Jelen írásban azon dél-erdélyi települések is vizsgálat alá kerülnek, amelyek etnikai összetételére nézve nem lehetséges teljesen tiszta képet adni, vagy közigazgatás szempontjából korábban nem a szász székek (*sedes*), vagy nagyobb közösségük az *universitas saxonum*, hanem vármegyei fennhatóság alá estek. Egyházi szempontból sem egységes a tárgyalt plébániák helyzete, hiszen a tárgyalt települések más területi egységhez tartoztak. Így a közösségi igények és a falképeket megrendelő donátorok indíttatásán túl azt kell hangsúlyoznunk, hogy a középkorban Szent László tisztelete erőteljes hatást gyakorolt az egész régióra. A korábbi tanulmányomban¹⁰ vizsgált sajátos uralkodókép és szentkultusz nemcsak a székelyek körében lehetett jellemző, hanem a szász, magyar és vlach (román) kultúrában egyaránt. A legendában rögzített jelenetek részleteinek azonos kidolgozása, az egységes szimbólumcsoportként való megjelenítése erősíti azt az elképzelést, miszerint a 14–15. században Erdélyben élő etnikumok (magyarok, székelyek, szászok, románok) szent királyaink iránti tisztelete közös alapokon nyugodott. Jelen tanulmány azonban csak a Segesvár és Medgyes városok közötti és környéki Szent László legendaciklusokra koncentrálnak.

8 Sashalmi-Fekete 2023, 35–59.

9 „*Ita tamen quod univrsus populus ineipiens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus et sub uno iudice censeantur, omnibus comitatus praeter Chybiniensem cessantibus radicitus.*” Urkundenbuch I. nr.43. <https://siebenbuergerurkundenbuch.ub.rpt.de/catalog/43>

10 Sashalmi-Fekete 2023.

Somogyom falképciklusa

A település a 14. században Küküllő vármegye területén¹¹ helyezkedett el és a küküllői főesperesség alá tartozott egyházjogilag.¹² Első írott forrásos említése egy Károly Róbert által Temesváron kiállított oklevélben (1317. március 29.) tűnik fel először *Sumugun* néven.¹³ Almás, Darlac és Somogyom birtokokat adományozza kegyeltjének, Szalók nemzetségbeli Simon bánnak és különleges védelemben részesíti azokat a megyesi szászokkal szemben megerősített jogokkal. Bármely szabad ember letelepedhet és királyi oltalomban részesül.¹⁴ 1325-ben *Symyg*, 1352-ben *Sumugy*, 1389-ben *Sumugyon*, 1587-ben *Somogyon* formában fordul elő.¹⁵ Tehát a falképek születése és használata alatt vegyes etnikai képet lehet feltételezni, hiszen magyar nemescsaládok birtoka, betelepülő szabad jogállású népek lakják, akiket különleges jogokkal védenek.

A somogyomi evangélikus templom előzetes falszondázásait, majd a vakolatrétegek kibontását követően magas művészi színvonalú freskók kerültek napvilágra. A templomhajó északi falát több regiszterben is díszítették bibliai jelenetekkel, szentek történeteivel, köztük Szent László és a leányrabló kun legendája is helyet kapott. A somogyomi Szent László-legendá freskóinak elhelyezése beleilleszkedik a Kárpát-medencében megismert szentkultusz falképprogramokba,¹⁶ azaz a szokott módon a templom északi hajófalának legfelső regiszterében festették meg, amely leginkább jellemző e szimbólumcsoportra nézve. Szimbolikai rendszere és ikonográfiája is nagyrészt megegyezik az eddig ismert falképciklusokkal. A törzs jelenetek (Csata, Üldözés, Birkózás, Lefejezés) jól elkülönülve azonosíthatóak, azonban a nyitó jelenet nem a kivonulással, ha-

11 Hoffmann–Rácz–Tóth 2012, 78., illetve XXII. tábla térképe. vö. Bereznay 2011, 79.

12 Bereznay 2011, 81.

13 Urkundenbuch I. nr. 349./321. <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/340>

14 Urkundenbuch I. nr.349. <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/340>

15 Györffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* III. 559.

16 Sashalmi – Németh – Gondos 2022, 335–353.

https://epa.oszk.hu/04300/04336/00003/pdf/EPA04336_magyarsagkutato_intezet_evkonyve_2021_335-354.pdf (a letöltés időpontja: 2024. szeptember 11.)

nem Szent László imádságával kezdődik. Egy püspökalkak előtt térdel, akinek egyházi jelvényei a mitra és a pásztorbot jól azonosíthatóak.

A mitrát mint főpapi dísz és méltóságjelvényt, csak a liturgiában viselnek be- és kivonuláskor, illetve olvasmányok alatt, áldás osztásakor. Ráadásul itt a *mitra simplex*, az egyszerű, díszmentes fehér fejfedőtípus jelenik meg, amelyet a püspökök nagypénteken, gyertyaszentelés, a halottas officium (zsolozsmák, ravatal körüli szolgálatok) és a gyászmisék alatt viseltek.¹⁷ A méretét tekintve is az archaikusabb, szerényebb kivitelezésű formát kapta a falkép klerikusa, pedig a 15. századtól erősen megnyúlik az ég felé a mitra két szarva.¹⁸ A bögszi freskón ismerjük ennek párhuzamát, hiszen a glóriával (!) szentként ábrázolt püspökalkak is a legszerényebb változatát hordja. Ezzel ellentétes például a székelyderzsi falképen ábrázolt fejfedő, amely egyrészt láthatóan gyöngyökkel díszített, jelentősen megnyújtott formájú, tehát az újabb divatot követi. Feltevésem szerint ennek szimbolikus jelentősége van, hiszen a püspöki mitra középkori liturgikus használata biztosra vehető: a halotti szertartások, gyertyaszentelés és gyóntatás, a miséken a közösség irányába végzett szertartásos cselekedetek közben és áldás osztásakor. Véleményem szerint ez annak az elterjedt szokásnak a megjelenítése a freskón, mely szerint a csatába indulás előtt gyónást végeznek, felkészülnek az esetleges halálra, majd imádságban kérik az égiek áldását, segítségét. A legenda templomokban való megjelenítése egyrészt a lovagi ideálokat, a heroikus küzdelmeket mutatja be, másrészt a krónikákból ismert, úgymond pogányokkal vívott kerlési csata (1068) történéseit. Ebből kifolyólag érdemes a Képes Krónika azon sorait idézni, mely a fentebb említett liturgikus cselekedethez köthetőek és Salamon király, Géza, valamint László hercegek csata előtti imádságáról szólnak: „Pénteken kora hajnalban felkeltek, az oltáriszentség vételével mindannyian megerősítették magukat, és rendezett sorokban a pogányok elleni összecsapásra indultak.”¹⁹

Figyelemre méltó, a legendaciklusokban ritkán ábrázolt motívum jelenik meg e kezdőjelenetben. A püspökalkak jobb kezét áldásra emelve Szent László-

17 Braun 1901, 6–7. Ez ugyan 19. századi rendszabályzat szerint van meghatározva, a középkori liturgikus használata azonban területenként eltérő volt. Lásd. Braun 1901, 86–89.

18 Braun 1901, 80–86.

19 Képes Krónika 1986, 131.

ra tekint, akinek tekintete transzcendens elmélyülést tükröz. Szent László koronával ékesített feje felett egy glóriával körbevett áldó kéz jelenik meg, mely valószínűleg Isten kezét jelképezi. Mindössze egyetlen falképcikluson ismerjük jelenleg e sajátos szimbólumot, a székelyföldi Gidófalva töredékes freskóján. Ez valamiféle kapcsolatot feltételez a Sepsiszéken és Medgyesszéken alkotó mesterek legendaismerete és szimbólumhasználata között. A gidófalvi jelenet annyiban különbözik,²⁰ hogy abban a háttérben álló apród egyik kezében a király Szög nevű paripájának gyepelőjét tartja, másik kezében egy nyitott koronát, Szent László pedig az áldó kéz alatt kibontott hajjal imádkozik.

Többféle rendhagyó kezdőjelenetet ismerünk Székelyföldön, amihez, úgy tűnik, mégis jól illeszkednek a szászföldi változatok. Homoródszentmárton elpusztult falképein és Gelence teljes Szent László-legendaciklusában volt először azonosítva az ún. kihallgatás jelenete,²¹ melyben a király alakja előtt térdel egy férfialak, s közben imára kulcsolt kézzel a hódolatát fejezi ki. Bár a kihallgatás egyes kutatások szerint nem tartozik a legendához,²² elgondolkodtató az oklándi legendaciklus, melyben a király felkenésével és Szent László angyali koronázásával indítja a festő az epikus történetet.²³ Az angyali koronázás egyedi szimbóluma csak Ecelen fordul elő Erdélyben, igaz, nem kezdőjelenetben, hanem a lefejezés jelenetében. Gidófalván érdekes koncepcióval dolgozott a mester, mert a korona jelenléte hangsúlyosan ki van emelve a falképkompozícióban. Bár töredékes a freskó, az jól látszik, hogy egy püspöksüveges alak előtt térdel a szent király, mögötte egy apród tartja a koronáját.²⁴ Az áldó Isten keze pedig csak ezen alkotáson és a somogyomi templom falképein jelenik meg. A leggyakoribb kezdőképtípus azonban a kivonulás jelenetének azon pillanata, mikor Szent László kivonul egy várból, vagy városból, amelynek kapujában egy kezét áldásra emelő püspök alak áll. Erre konkrét példákat csak a Székelyföldön ismerünk.

20 A gidófalvi falképciklus abban is sajátos, hogy jobbról balra haladva festette meg a piktor a jeleneteket. Ez a fordítottság mindössze Ecelen és Marosvásárhelyen tapasztalható.

21 Mások szerint donátorokat ábrázoló kép. vö. László 1993, 65.; Jánó 2021, 60.

22 László 1993, 65.; Jánó 2021, 60.

23 Jánó 2021, 118–120.

24 Jánó 2021, 159., 163.

1. kép Somogyom kezdő jelenetei (Áldás és csata). Kiss Lóránd fotója.

A somogyomi kezdőjelenetben a szent király alakja mögött az Árpádok sávozott címeres fegyverkabátját viselő szakállas, előkelő harcos áll. Fején a körvonalak alapján valószínűleg karimás vaskalapot visel (roncsolódott a falkép), lábvértje mívés darab. Tekintete már a mellette kavargó küzdelem irányába néz. A csatajelenet elrendezése megegyezik a Székelyföldön ismert sajátos részletekkel, ugyanis az üstökön ragadás vagy első lefejezés pillanata is megtalálható.²⁵ A csata forgatagából gyakran kiemelkedik ez a kép, amelyben jól látható módon Szent László egy kun harcos hajába belemarkol (olykor a sisakjába, mint Maksa elpusztult freskóján), hátra rántja és eközben bárdjával többnyire a nyakára sújt. Erre másutt példát a Kárpát-medencében mindössze a gömör-rákosi és talán a necpáli freskókon ismerünk. A Székelyföldön található épebb legendaciklusokon azonban az üstökön ragadás a csatajelenet állandó motívuma,²⁶ így ezt erdélyi sajátosságnak vehetjük.

25 Ugyan Somogyomban nem a kun üstökébe markol, de vitathatatlanul ugyanazon mozdulatot látjuk.

26 Nagyajta, Oklánd, Székelyderzs, Gelence, Sepsikilyén, Maksa, Sepsibesenyő I., Homoród-karácsonyfalva falképein jól azonosíthatóak.

A csatajelenetben több sajátosságot vélek, egyrészt a kunok nem a szokványos keleti kúpos süveget viselik, hanem turbánban vannak ábrázolva. Ez lehetséges, hogy Luxemburgi Zsigmondhoz kapcsolódó, őt dicsőítő reprezentáció, hiszen a törökellenes küzdelmek időszakában született a műalkotás. Alátámasztani látszik e feltevést Szent László arcának megjelenítése, amely eltérő a székelyföldi változatoktól. Könnyen ráismerhetünk ugyanis a somogyomi falképeken Luxemburgi Zsigmondra. Horváth Illés egy korábbi tanulmányában hívta fel erre a tendenciára a figyelmet,²⁷ miszerint az uralkodó vonásai rendre megjelennek művészettörténeti emlékeinken. Véleménye szerint az ún. birodalmi stílus jegyeit fedezhetjük fel azokban. Meglehetősen hasonló arckép, szakáll- és hajviselet köszön vissza ránk az ulmi városházán (1427–1430) található Luxemburgi Zsigmond-szobron.²⁸ A sávozott tornapajzsot tartó király páncélos alakja ugyan már mellvértet visel, de a lombkoronás portré, az arc megjelenítése véleményem szerint a somogyomi freskóval rokonítható.

2. kép A somogyomi legendaciklus üldözés jelenete. A leány imára kulcsolt kézzel a kunhoz kötözve. Magyarai Hunor felvétele.

27 Horváth 2017, 136–144.

28 Körber 2006, 16.

A csata és az üldözés jelenetének elválasztására rendhagyó módon egy városábrázolást alkalmazott a festőművész. A sziklára épült, háromszoros fallal kerített városkép ilyen megjelenítésére párhuzamot aligha ismerhetünk a legendaciklusokban, azonban a székelyszentléleki középkori templom külső falképei közül a *miles Christianus* ábrázolástípuson megtalálható nyomokban. Szent György sárkánnyal való küzdelme mellett Szent László egy vérmedvével küzd, mely a Várad környéki embereket sanyargatta, pusztította.²⁹ A kettős keretbe foglalt küzdelmi jelenetek jobb harmadában roncsolt, kerek objektumok láthatóak.³⁰ A hasonlóképpen sziklára emelt kerek formájú töredékek hajdan valószínűleg városokat ábrázoltak. Szent György ikonográfiájában ugyanis elmaradhatatlan elem, Szent László esetében pedig talán a kultuszához és a medve legyőzetésének legendájához kapcsolódó Váradot jelenthette.

Az üldözés jelenetében Szent László csatabárdját egy mellette lovagló neimesúr hordozza. A kissé hosszúnak tűnő lovas kopját a kun testéhez szegezi a hős. Az elrabolt leány kibontott haját párta övezi, az előkelőkre jellemző, valaha vörös színű ruhája erősen megkopott az idő vasfoga által. Kezeinél a falkép roncsolódott, a karja kontúrjaiból kiindulva mégis arra enged következtetni, hogy kezeit imádkozó gesztussal maga előtt tarthatta és eközben a szent hercegre tekint. A székelyszentléleki falképeken egy kivétellel – Székelydályán Szent László kopjájára markol rá – a kun íját tartja egy lágy gesztussal,³¹ itt azonban sajnos nem vehető ki biztosra. Ráadásul a falképen mintha a kun derekához lenne kötözve kötéllel, amelyre nem ismerünk példát. Az adatok alapján mégis elmondható, hogy nagyrészt része a szimbolikának a leány íjat fogó gesztusa. Valószínűleg közös mintakincs alapján festették meg a legendaciklusokat közel

29 Sashalmi-Fekete 2021, 12–16.

30 Korábbi írásomban már jeleztem a székelyszentléleki háttér problematikáját. Sashalmi-Fekete 2020, 116.

31 Erdélyben Erdőfüle, Homoródszentmárton, Maksa, Székelyderzs, Sepsikilyén, Sepsibensenyő II., Gelence, Somogyom, Felvidéken: Rimabánya, Vitfalva, Kakaslomnic, Karaszko, Magyarországon: Tereske templomában maradt fenn e részlet. Négy falképen a derekát fogja a kunnak (pl. Bögöz, Zsegra, Bántornya, Ecel), két freskón a kunt lerántja a lováról (Bántornya, Svábfalva), vagy egy ízben, Szepesmindszenten leesik a leány. Ezek alapján elmondható, hogy nagyrészt része a szimbolikának a leány íjat fogó gesztusa.

másfél évszázadon át. Kisebbségi eltérések azonban nyilvánvalóan vannak, ezért kell alaposabb vizsgálat alá venni őket, mi tartozhatott eredetileg az alapvető jelképrendszerhez.

Nagyon kifejező a kun lovának emberszerű szeme és vad nyerítésének megjelenítése. Szent László alakját ritkán ábrázolják – a somogyomihoz hasonlóan – sisakban, de az sem szokványos, hogy híres Szög nevű paripáját nem fehérén (vagy almásderesen), hanem sötét színnel ábrázolta a mester. A háttér és környezetet lombos fákkal, a csatamének lába körül virágzó növényekkel gazdagította a mester. A legenda folytatásaként az epikus birkózás jelene következik a freskón, amelynek elrendezése a megszokott. A fegyverek (kard, szablya, tör) a hüvelyükben maradnak és fegyvertelenül folytatódik a küzdelem. A kun Szent László lábára tapos, karjaikkal szorosan fogják egymást derekukon, vállukon. A leány beleavatkozik a küzdelembe és Szent László csatabárdjával a kun horgasínjába vág. A megsebzett kunt ezután Szent László a hajánál fogva tartja a jól ismert módon. A küzdő felektől jobbra a paripák egymás mellett állnak, mintha maguk is küzdenének. Tekintve, hogy több hasonlóságot véltem felfedezni a székelyföldi falképekkel, ezért a falkép sérülése ellenére azt gondolom, hogy a háttér is küzdött. A lovak ezen elhelyezésére és ábrázolására jó párhuzam éppen a szászivánfalvi vagy Székelyföldön a gelencei, székelyderzsi, Felvidéken pedig a karaszközi legendaciklus. A lefejezés jelenetének kulcsmotívuma az, hogy a kunt a saját szablyájával fejezi le a leány, melynek fontosságáról már értekeztem.³² A kunt lefejező leány gesztusa sajátos, ez a fajta életszerű mozdulat³³ mindössze Marosvásárhely, Magyarremete, Székelyderzs, Karaszko, Rimabánya és Ócsa falképein látható.³⁴ A pihenés jelene erősen sérült, nem értelmezhető jelen állapotában.

32 Sashalmi-Fekete 2020, 35., 39.; Sashalmi-Fekete 2022, 101.

33 Ez a fegyvertartás egy a vívókódexekből jól adatolható ún. „büszke asszony” (itáliai vívóiskolánál, Fiore dei Liberié), vagy másképpen „dühítés” („Zornhau” a német vívóiskolákban, pl. Talhoffer) alapállása.

34 www.szentlaszlo.com

A somogyomi falképek hadi viseleteiről és fegyverzetéről

A somogyomi falképeket a 15. század első harmadára datálhatjuk, amelynek pontosabb meghatározásához a hadi viseleteket és azok párhuzamait szükséges megismernünk. A hadi viseleteket és egyéb ábrázolásokat áttekintve egyidős kell legyen a szepesmindszenti, rimabányai, székelyderzsi, székelyszentléleki falképekkel. A Szent László oldalán harcoló lovagok fegyverzete gazdag képet mutat a korszak felszereléseiből, ami arra utal, hogy a mesterek jól ismerték és látták ezeket a hadi eszközöket. Az alábbiakban igyekszem ezt alátámasztani.

A csatajelenetben ábrázolt harcosok fejét felfelé kúpolt *bascinet* típusú sisak védi, amely alatt a nyak védelmére szolgáló, fémpikkelyes csuklya látható. Szent László fejét koronával ékesített vaskalap fedí, karimájának íve a homlok közepéig benyúlik. Hasonló sisak látható a kezdőjelenetben ismertetett harcoson, ábrázolására több párhuzamot ismerünk. Kolozsvári Tamás 1427-ben megfestett Kálvária oltárán Jézus keresztre feszítésének jelenetében látható karimás, orrvédővel ellátott vaskalap.³⁵ A somogyomi freskón látható uralkodói megjelenésre azonban Károly Róbert Képes Krónikában ábrázolt miniatúráját³⁶ vagy I. (Nagy) Lajos bolgárok feletti győzelmét bemutató Sankt Lambrecht-i oltárképét³⁷ érdemes megemlíteni. Mindkettő esetben koronás-vaskalapos hadi viseletben látjuk királyainkat.

Teljes testet befedő pikkelyvértzetet hordanak, ami felett színes, gombokkal ellátott fegyverkabátot viselnek. A felsőruházat ujjai és alsó szegélye félköríves díszítésekkel van ellátva. Védőfegyverzetük kiegészül a részletesen kidolgozott, teljes kar- és lábvérttel, ötujjas páncélkesztyűvel, illetve függőlegesen ívelő tárcsapajzzsal. A tárcsapajzs használatát a hónalj alá szorított kopjatartással³⁸

35 Körber 2016, 82.

36 Képes Krónika 138. https://commons.m.wikimedia.org/wiki/File:K%C3%A9pes_kr%C3%B3nika_-_138.oldal_-_K%C3%A1roly_R%C3%B3bert_kir%C3%A1ly.jpg (a letöltés időpontja: 2024. október 9.)

37 Sarobe - Tóth 2009, 366.

38 Ugyanezen tartásmódot a gelencei, sepsikilyéni, székelyderzsi és karaszközi falképcikluson láthatunk.

az üldözés jelenete örökítette meg. Csípőre engedett széles fegyverövet viselnek,³⁹ melyre hasonló példákat ismerünk a székelyderzsi, székelyszentléleki falképeken. Az övre szíjon felfüggesztve vagy övbe dugva keresztvas nélküli ún. *bollock* tört (alakjánál fogva vesetőr vagy heretőr a megnevezése) viselnek. A több évszázadon (1300–1600)⁴⁰ keresztül alkalmazott fegyver ábrázolására példákat az oklándi, homoródkarácsonyfalvi és az elpusztult homoródszentmártoni falképeken ismerünk. Bár mindkét törtípust alkalmazhatták a középkori magyar hadseregekben,⁴¹ az Erdélyben és Székelyföldön fellelt harci kések többségének pengeformái azonban inkább az egyélű, Székelyderzsen is ábrázolt típusba sorolhatóak.⁴² A sikertelen magyar törökellenes hadjárat és a várnai csatavesztés (1444) után visszavonuló seregektől származtatott fegyverleletekben⁴³ szintén az egyélű harci kések képviseltetik magukat. Formaviláguk megegyezik a Székely Nemzeti Múzeum 14. századra datált késleletével.⁴⁴

3. kép. A somogyomi freskó csatajelenete. Kiss Lóránd fotója.

39 Ezen övtípusokat és korabeli párhuzamait egy korábbi tanulmányomban már bemutattam a Székelyföld 2020. szeptemberi számában. Sashalmi-Fekete 2020, 107–108.

40 Reviczky 1995, 32–33.

41 Hidán 2015, 102–110.

42 Oța-Samson 2016, 199–209.

43 Yotov 2015, 100.

44 Bordi 2009. 53. A harci kés leltári száma I.394. Az egyélű fegyver megjelenésében kísértetiesen hasonlít a székelyderzsi freskón látható, Szent László oldalán függő késsel.

A csatajelenetben részt vesz Szent László oldalán (háta mögött) egy előkelő nemesúr. Kezében körte alakú markolatgombbal ékesített másfélkezes kard látható, amellyel mellkason dőf egy turbános kun vitézt. A kard pengéje hosszában elkeskenyedő, keresztvasa enyhén előre hajló. A pengetőnél barnás színű megfestett félköríves rész valószínűleg a keresztvas anyagának megnyújtott kiegészítése, amely a kéz védelmére szolgált, talán a penge háritására vagy leszorítására is alkalmas lehetett. Ilyen kialakítást Erdélyben a *Muzeul Național Brukenthal* M 3548-as számú, 15. századi kardletétén ismerünk.⁴⁵ A falképen ábrázoltak alapján jó párhuzamnak vélem a formailag nagyon hasonló, Luxemburgi Zsigmondtól származó kardokat. Egyik az általa, York városának adományozott kardja, amelynek tipológiája és a körte alakú markolatgombja is hasonló.⁴⁶ A másik példa Zsigmond király drezdai kardja, amelynek a fentebb ismertetett keresztvasa és a pengeformája is megegyezik a falképen lévővel.⁴⁷

A kunok turbánszerű fejedőt, rövid ujjú keleti köntöst (?), alatta pedig szűk, karra simuló alsóruházatot viselnek. Kezükből keresztvassal ellátott, erősen ívelő szabványokat és keleti típusú íjakat tartanak. A csatajelenet forgatagában jól kivehetően látszanak a barna bőr készenléti íjtegezek. Az íjak rövidebb szarvval és íjkarokkal rendelkeznek, keleti típusú, de formája alapján kissé archaikus vonásokat mutat.⁴⁸ Az üldözés jelenetében Szent László egy tekintélyes méretű lovaskopját használ. A leányrabló kun kezében megfeszített íj, a nyílvevő rombusz alakú hegyben végződik. Fegyverővje jobbán – ez az ún. tegez oldal⁴⁹ – egy keleties homokóra formájú nyíltegez függ, amelynek felső ablaka nyitva, a benne ábrázolt nyílvevők hegygel felfelé állnak. A nyíltegez alsó harmadának kialakítása erőteljesen ível kifelé, a székelyföldi falképeken ismertek párhuzamai Maksa, Erdőfüle, Gelence, Sepsikilyén, Bibarcfalva, Homoródszentmárton templomaiban megfestett legendaciklusokban. Ezen típust U. Kőhalmi Katalin a „régii fordított fedeles tegeznek” nevezte,⁵⁰ ezek azonban

45 Nițoi 2007, 30.

46 Kalmár 1971, 63–64. (107. kép)

47 Kalmár 1971, 63. (106. kép)

48 U. Kőhalmi 1972, 40. Az íjak időrendi táblázata.

49 U. Kőhalmi 1972, 166.

50 Uo. 134.

átalakított, későbbi változatai azoknak. Az eurázsiai tegeztípusok ezen fajtája már a 10-11. századtól adatolható, s a kunok hozták magukkal a Kárpát-medencébe.⁵¹ A leányrabló kun vezér és harcosainak viselete eltér a megszokottól és a hagyományos kun viselettől. Vörös csizmát és szűkre szabott fehér nadrágot, testhez simuló vörös alsóruházatot visel. Efölött rövid, térdig érő, aranyszínű felsőruházatot visel, amelynek redőzött, magas nyakpereme jól kivehető. A csatajelenetben harcoló kunok turbánt viselnek, amelyet alul a nyaknál kötöztek meg.

A lószerszámok ábrázolása is élethű, a nyergek és kengyel mellett a lecsüngő farmatringokat is megfestette a mester. Meg kell említeni, hogy Szent László paripájának farka fel van kötve, melyre példát Székelyderzsen is találunk. E különleges felkötési módot valószínűleg akkor alkalmazták, ha a lónak hosszabb volt a farka, vagy megelőzőképpen, nehogy a csata hevében belegabalyodjon valamibe. A küzdelem forгатagában is könnyen észrevehető, hogy csataméneket festett a mester.

Ecel

Az egyházi szempontból az esztergomi érsekség és a nagyszebeni prépostság alá tartozó plébánia a középkori Medgyesszék közigazgatásához tartozott, első írásos említése egy 1283. június 23-án keltezett oklevélből ismert, amikor a Medgyes környéki (Ecel, Berethalom, Nagykapus, Küküllőszáros, Muzsna, Riomfalva, Szászivánfalva plébánosai gyűltek össze) szász papok összegyűlnek Péter erdélyi püspök hívására.⁵² A papok nevei szászokra utalnak: *Walterus, Henricus (2 ízben), Siffri-dus, Theodericus*. A település, vagy onnan származó személyek neve leggyakrabban Eczel(l) formában olvashatóak a középkori forrásokban.⁵³ 1283-ban *villa Echelini*, 1289-ben *villa Heclini*, 1359-ben *Hetzelini villa, villa Eczlen*, 1365-ben *Ecczel*, 1526-ban *Eczel*, 1548-ban *Heczeldorf* néven jelentkezik a forrásokban.⁵⁴

51 Pálóczi Horváth 2014, 123–124.

52 Urkundenbuch. I. nr. 203. <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/199>

53 Urkundenbuch VI. nr. 3846. <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/catalog/4156>

54 Lestyán 2000, 35. <https://mek.oszk.hu/04600/04684/html/1167.html>

Falképei különlegesek, hiszen a legendaciklus iránya jobbról balra halad,⁵⁵ ráadásul a templom északi külső szentélyfalára kerültek kifestésre. A szentély későgótikus átépítése során a sekrestye padlására került, így majd hatszáz éven át eltűnt a szemek elől.⁵⁶ A viszonylag épen maradt jelenetek körvonalai és színhasználata jól látszanak, azonban a falképek alsó harmada nem látható már.

Az eceli freskó beleillik az erdélyi és más ismert legendaciklusok koncepciójába, elrendezése az irányától eltekintve a megszokott. A törzsjelenetek közül az üldözés, birkózás, lefejezés maradt fenn, amelyek azonban nagyon hangsúlyosan emelik ki a küzdelem epikus jellegét. Erre utalnak azon részletek, miszerint Szent László glóriájába fűrődnek a kun nyílvevesszői, de nem hatolnak át rajta. Egyes falképeken nemcsak megállnak a nyílvevesszők a szent arca előtt, de akár el is törnek a glórián.⁵⁷ Számos falképen kitűnően látszódik e pillanat: Gelence, Székelyderzs, Székelydália, Sepsikilyén, Szacsva, Erdőfüle, Sepsibesenyő I-II., azaz a templom mindkét korszakában megfestett, 14 és 15. századi falképén is! Ez alátámasztani látszik azon állítást, miszerint az epikus jelenetek közül ezt is tipikus erdélyi specifikumnak vehetjük. A kun torkon szúrása is jól látszik, mégis a fegyvertelen birkózással folytatódik a harc. Eszünkbe juttathatja a *Ruthenus-versnek* a kun sebezhetetlenségéről szóló sorait:

„25 S bátran megmarkolja amannak az éjszínü torkát,
Sokszor próbálja ölni a vad katonát.
27 És a szűz maga villámló fejszét ragad, azzal
Vágni akarja a vad férfiu lába inát.
23,1 Csakhogy semmi csapás nem okozhat kárt a galádnak,
És a vad test fel sem veszi a sebeket...”⁵⁸

55 Erre példát csak Laskodon, Gidófalván és Marosvásárhelyen ismerünk.

56 Kiss 2018, 73.

57 <https://www.szentlaszlo.com/gallery.php>

58 Fehér Bence fordítása. Sashalmi-Fekete 2022, 108–110.

Csak a leány közbelépése és az égiek segítségével folytán dől el a sebezhetetlennek harca.⁵⁹ Újabban már román és székely kutatók is osztják azon véleményt, hogy a Szent László alakjában valójában ősi archetípusok jelennek meg, amelyek az ókorban gyökereznek.⁶⁰

4. kép Szent László alakja az üldözés jelenetében. Jól látszanak a sebezhetetlen hős jegyei, glóriájánál megállnak a nyílvevesszők. Ecel freskótöredékei. Magyarai Hunor fotója.

Több tekintetben is teljesen egyedi sajátosságoknak lehetünk tanúi az eceli falképeken. A jelenetek képkereteiből három ízben is angyal nyújtja és tartja a koronát Szent László feje felett. A somogyomi falképeknél korábban említett sajátos kezdetek (angyali koronázás, a király felkenése és imádkozása, Isten áldó keze) mind az égiekkel való szoros kapcsolatát hangsúlyozza. Az eceli és az oklándi legendaciklus eszünkbe juttathatja a Képes Krónika azon részletét, mely szerint: „És bár a magyarok – akarata ellenére ugyan – királlyá választották őt, sohasem

59 Sashalmi-Fekete 2022, 113.

60 Tapodi-Trifescu 2024, 17–21.; Tőkés 2024, 127–140.

tette fejére a koronát, mert inkább a mennyei koronát óhajtotta, mint a földi, élő királyt megillető koronát.”⁶¹

Más aprónak tűnő eltérések is mutatkoznak a falképen. A leány szokatlan módon a kun előtt ül a lovon, mindkét kezével az íj idegét markolja az üldözés jelenetében, azaz akadályozza őt, amely a Ruthenus-vers harcias nőképét mutatja.⁶² A falképciklusokon általában lány gesztussal tartja az íj alsó szarvát (íjkart). Jól kivehető a leány kibomlott haja és a fején ábrázolt párta bekarcolása. A kun süvege szintén eltér a megszokottól, hegyesen elkeskenyedő, majd oldalra leomló fejfedőt visel. A lefejezés jelenetében térdre rogyva Szent László felé tekint, ami szintúgy kivételes. A kun alakja rendszerint a szent királynak háttal van ábrázolva, aki varkocsába markolva hátra húzza fejét, hogy a leány lesújthasson rá. A lefejezés jelenetében jól látszik a koronát tartó angyal alakja, amellyel kizárólag egy sajátos falképciklus, az oklándi angyali koronázás állítható párhuzamba.

5. kép A kun és az elrabolt leány alakjai az üldözés jelenetében. Sajátosan a leány ül elől a nyeregben. Ecel falképtöredékei. Magyarai Hunor felvétele.

61 Képes Krónika 1986, 165.

62 Sashalmi-Fekete 2022, 113.

Szászivánfalva

A Fehérvári főesperességhez tartozó község a 14. században még Fehér vármegye közigazgatása alá tartozott, 1305-ben *villa Isontelke*, 1359-ben *villa Ispois*, 1520-ban *Isofalva*, 1532-ben *Ybesdorf*, 1560-ban *Eybestorf* néven jelentkezik az okiratokban.⁶³ Első írásos említése talán egy 1283. június 23-án keltezett oklevélből ismert, amikor a Medgyes környéki szász papok összegyűlnek Péter erdélyi püspök hívására.⁶⁴ Az egyik helység helyett ugyanis egy pap beszédes neve jelenik meg *Siffridus de monte Mariae*. Egy 1414-ből való oklevélből ugyanis kitűnik, hogy Szűz Mária tiszteletére szentelt temploma van, az pedig éppen egy dombra épült.

Falképciklusa igencsak kilóg a sorból a maga sajátos megjelenésével. Egyedi háttérábrázolása erőteljes színhasználattal tagol, a vörös, kék és sárga adja az alapot. Sziklás tájképek határolják az egyes jól azonosítható törzsjeleneteket, melyekből négy maradt fenn. Az üldözés és birkózás jelenetei töredékesek, a lefejezés és pihenés részletei azonban épebben maradtak. Az üldözés töredékeiben Szent László lovas alakját láthatjuk csak, amint bevágással rendelkező tárcsapajzsára támasztott kopjával rohamoz. Pajzsán az Árpádok hétszer vágott vörös-ezüst címere. Szög nevű paripája a somogyomi freskóval megegyezően szürke színt kapott és farka rövidre fel van kötve. Fején a székelyderzsi és székelydályai falképekről ismert, hátrafelé kúposodó *bascinet* típusú sisak van, feje körül glória.

A birkózás jelenete a megszokott elrendezésű, a leány Szent László csatabárdjával sújt le a kun horgasínára. Jobbra tőlük a paripák küzdelme bonthatozik ki, Szög leszegett fejjel, a kun barna lova kétlábra állva a küzdők felé tekint. Szinte egybeér vele a lefejezés jelenete, melynek külön érdekessége és egyedisége a kicsavart nyakú szakállas pogány arca. Kunoknak csak hegyesre pödört bajuszt (pl. Székelyderzs) szoktak ábrázolni, dús arcszőrzetet nem. A kun hosszú keleti köntöst visel, amelynek kiszélesedő szabása és redői

63 Léstyán 2000, 136. <https://mek.oszk.hu/04600/04684/html/1274.html> (a letöltés időpontja: 2024. október 12.)

64 Urkundenbuch. I. nr. 203.

jól látszanak. Szent László az Anjou-kor végére jellemző viseletben látható, lábait és karját azonban már páncél fedi. Rövid felsőruházatot hord a vértje felett, csípőre eresztett fegyverövével. A leány kékes színű ruhát visel, szőke haja hullámosan omlik a vállára. A kunra lesújtó mozdulata a korai székelyföldi ciklusokéval (Gelence, Homoródkarácsonyfalva, Maksa) egyezik meg vagy állítható párhuzamba.

6. kép Szászivánfalva, a lefejezés és a pihenés jelenete. Utóbbi archaikus előképeken nyugszik és a leány fontos szerepet játszik a történetben. A szerző felvétele.

A pihenés (fejbenezés) jelenete több szempontból is tartogat érdekességeket. Szent László a fejét a megszokott módon a leány ölébe hajtotta. Sajnos csak glóriája látszik a testéből, más nem, a király vízszintes pozíciója azonban kikövetkeztethető a töredékek alapján. A leány nem az elszunnyadó hősre tekint le, hanem a király paripájával együtt a falképciklus előző jelenetei felé. A háttérben patáját harapdálva tisztítja magát, nyeregtakarója az Árpá-

dok vörös-ezüst címerszíneivel díszített. A legfontosabb szimbólum azonban a fegyverek fára felfüggesztésének jelképe, amelyet számos falképciklus pihenés jelenetében azonosíthatunk.⁶⁵ A fegyver, pajzs, sisak, vaskesztyű fára akasztása mellett a levágott, kopjára tűzött fej is megjelenik.⁶⁶

A fegyverek, pajzs fára felfüggesztése és a fa alatti pihenés keleti párhuzamaira már többek között Nagy Géza, László Gyula és Makkay János is már rámutatott.⁶⁷ Makkay János kapcsolatot vélt felfedezni a Szent László-legenda, az iráni szarmata hagyományok és az Erőskezű Walter (*Waltharius*) legendája között.⁶⁸ Jómagam is kiemelten fontosnak vélem,⁶⁹ ebben ugyanis az ún. *Kyffhäuser-mondatípust*, az alvó és visszatérő hősök nemzetközi szimbolikáját azonosíthatjuk.⁷⁰ Ennek lényege a halhatatlan és visszatérő hős király archaikus alakja, aki a végső veszedelemben feléled és népét megsegíti.⁷¹ A *Kyffhäuser-mondatípus* és a Szent László-legendaciklus összehasonlításáról nincs tudomásom,⁷² ugyanakkor elgondolkodtató, hogy nemcsak Szent László visszatérő-segítő lovagkirály alakja egyezik az alapmotívummal, hanem a mondatípus további elemei is megtalálhatóak: a fára függesztett fegyverek és pajzs, az általuk kizöldellő fa és a hős szendergése (alvása) mind megtalálható a Szent László-legenda freskóin is. A feltámasztott-visszatért Frigyes császárról az a legenda élt a 14. századi *Sibylla-könyvek* szerint, hogy a győztes csata után pajzsát egy kiszáradt fára akasztotta, amely azután újra kizöldült.⁷³ A Szent László-legenda falképciklusának pihenés (fejbenzés) jelenetében a pajzs is láthatóan egy lombos (élet)fára van akasztva és ezt fon-

65 Erdőfüle (pajzs, kopja), Székelyderzs (kopja, kard), Zsegra (páncél és vaskesztyű), Szepesmindszent (koronás sisak, kopja), Karaszko (korona, vaskesztyű, pajzs), Rimabánya (pajzs), Tereske (korona, kard és pajzs), Szentmihályfa (kopja, pajzs, kard, vaskesztyű), Szászivánfalva (pajzs).

66 Marosvásárhely, Székelyderzs, Csíkmenaság, Szepesmindszent, Pónik, Szentmihályfa falképein ismeretes megjelenítése.

67 Munkácsy–Nagy 1913, 260.; László 1993, 35–38., Makkay 1998, 60–78.

68 Makkay 1996, 78–82.

69 Sashalmi–Fekete 2023, 44.

70 Schröder, 1896, 23.; Magyar 2001b, 136–137.

71 Schröder 1896.; Magyar 2001a, 54.

72 A mondatípus elemeinek néprajzi kutatásáról és magyarországi vizsgálatával lásd: Magyar 2001a, 193., 205–209., 218–220.

73 Schröder 1896, 23.

tosnak tartották megjeleníteni.⁷⁴ Szent Lászlóhoz kapcsolódik egy csángó monda Klézséről, amely szerint az egyik öreg fát maga a szent király ültette.⁷⁵ Nevezetessége, hogy sorsfordító időkben kihajt, más nevezetes történelmi személyek idején (Rákóczi, Kossuth) is megújult, kizöldült.

A *Szent László fája* elnevezés Csíkbán is ismeretes, ahol még néhány falat ételt és italt is hagytak alatta tiszteletük jeléül,⁷⁶ amely ősi rítusokra utal.⁷⁷ Érdekes, hogy éppen Szent László első törvénykönyve tiltja a fák melletti szertartásokat, ugyanakkor éppen az ő tiszteletére hagynak hátra étel- és italáldozatot. A Kárpát-medence területén élő népek körében a feltámadó hős is jól ismert motívum, nemcsak Szent Lászlóról, hanem számtalan történelmi személyről (pl. Csaba királyfi, Mátyás király, Rákóczi Ferenc) azt tartja a néphagyomány, hogy visszatérnek a nehéz időkben és segítenek.⁷⁸ Szent László alvó és készülő seregéről gyűjtöttek mondát Szádelőn (Felvidék),⁷⁹ a király szellemének egy román javasasszony általi megidézéséről pedig Tordaszentlászlón (Erdély). A holtából is visszatérő király Torda környékén ismert mondája szerint pedig a szent király szelleme a csatában megjelenik, sőt patája dobogását is hallani lehet ilyenkor.⁸⁰ Az egyik legismertebb visszatérés motívum azonban a Lackfi által vezetett moldvai hadjárathoz (1345) kapcsolódik. Szent László megelevenedésének legendáját a Névtelen Minorita 14. századi leírásából ismerhetjük. A legyőzött tatár hadifoglyok vallomása szerint nem a magyarok és székelyek győzték le őket, hanem ama László vitéz hatalmas csatabárdjával, aki felett a Napbaöltözött Asszony ragyogott teljes dicsőségében.⁸¹ A váradi egyháziak beszámolója szerint ezen időszakban nem találták Szent László hermáját. Har-

74 Felvidék: Karaszko, Rimabánya, Szentmihályfa, Erdély: Szászivánfalva, Erdőfüle, Magyarország: Tereske.

75 Magyar 2021.a, 125. Magyar 2022, I. kötet 116–125. Köszönettel tartozom ugyanakkor Gyöngyössi János történelmi grafikusnak ezért az információért. Szent László Kárpát-medencei legendáriumának gyűjtése közben 2017-ben gyűjtötték ezen információkat.

76 Magyar 1996, 367.

77 Szent László törvényéről lásd Corpus Juris Hungarici 1896, 26. I. dekrétum 22. fejezet.

78 Magyar 2001a, 79–220.

79 Magyar 2021, 147. A monda típus- és motívumindexe: MZ D 219. Magyar 2001b, 136–137.

80 Magyar 2021, 146–147. A monda típus- és motívumindexe: MZ D 217.1.

81 Névtelen Minorita 2000, 51.

madnapra váratlanul előkerült és legnagyobb megdöbbenésükre az ereklyetartót izzadtnak vélték, „mintha munkából tért volna meg.”⁸². A nép ajkán élő, életre kelt uralkodó sírhelye – érthető módon – évszázadokra a zarándokok kedvelt célpontjává vált. A germán kultúrában is jól ismert visszatérő hősök, királyok a szászok körében is ismertek lehettek, így könnyebben érezhették magukénak a Szent László-legenda történetét.

Összefoglalás, következtetések

A falképeket áttekintve úgy vélem, hogy szoros interetnikus viszony állt fenn a szászok, székelyek, magyarok, románok között. Annak ellenére, hogy az Erdélybe bevándorló különféle népcsoportok erősen őrizték jogait, közigazgatási egységeik sérthetetlenségét, szokásaikat és akár saját nyelvüket, mégis átvették a magyar kultúra és nyugati egyház jelentős szellemi örökségét. A szászok átveszik és meghonosítják az Árpád-házi szentek tiszteletét, köztük a „háromkirályok” (Szent István, Szent László és Szent Imre herceg) ábrázolásának ikonográfiáját.

A Szent László-legenda híres története sem kerülhette el figyelmüket, hiszen az uralkodók, a főnemesség és a katonáskodó elemek egyaránt kiemelt reprezentációként kezelték a témát. Eurázsiai hősepikánk és a keresztény lovagi ideál nagyszerű szintéziseként került szakrális térbe, azaz templomainkba. A leányrabló kun legyőzetésének történetét több mint kétszáz éven át örökítették meg a magyar krónikák, Itáliában népszerűsítették az Anjouk, de megírták az Orosz Évkönyvek, Mügeln Henrik német krónikás és Paulus Crosnensis Ruthenus krakkói professzor is. Mondhatjuk, hogy az egyik legismertebb szakralizálódott kaland, amelyet a szlavóniai Újhelyszentpétertől a háromszéki Gelencéig megfestettek templomainkban.

Jelen tanulmányban igyekeztem a Szászföldön és Székelyföldön ismert falképciklusok ikonográfiai kapcsolatait kimutatni. Az időbeli különbségek okán azt feltételezem, hogy a Székelyföld területén lévő 14. századi falképek adhatták

82 Névtelen Minorita 2000, 50.

a mintát a három szászöldi templomban található freskónak. Az egész Kárpát-medencében ismert, tanmeseként is szolgáló mitikus küzdelem meghatározott jelenetsorait, jellegzetes ábrázolásmódját átvették a szász mesterek. Nem eshetett nehezükre, hiszen a germán és angolszász kultúrában (utóbbi szarmata örökségként) is számos szimbolikai elem ismeretes. A Kyffhäuser-mondatípus halálból is visszatérő, népét megsegítő hősei erős támaszt nyújtottak a nehéz időkben. Hitük alapkövei és egyben példaképei lettek a közbenjáró magyar szent királyok. Szent László tetteihez kapcsolódó egyéb egyházi legendák és világi mondák révén folyamatosan gazdagodott kultusza. A személyéhez folyamatosan hozzátapadó újabb hagyományok okán sajátos és egyedi részletekkel egészültek ki a falképek.

IRODALOMJEGYZÉK

Források

- Corpus Juris Hungarici 1896.** Magyar Törvénytár (1000-1526) válogatás, <https://mek.oszk.hu/01300/01396/01396.pdf> (a letöltés időpontja: 2024. szeptember 22.)
- Képes Krónika 1986.** *Képes Krónika*. Fordította Bellus Ibolya, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Névtelen Minorita 2000.** *Névtelen szerző: Geszta Lajos királyról*. Ford. Kristó Gyula, Osiris Kiadó, Budapest, 2000. (Milleniumi Magyar Történelem források), 41–64.
- Ruthenus 1509.** Paulus Crosnensis Ruthenus: *Panegyrici ad diuum Ladislaum Pannoniæ regem uictoriosissimum & sanctum Stanislaum præsulem ac martyrem Poloniæ gloriosissimum*, Wien, 1509. Österreichische Nationalbibliothek 38.R.52 leltári számon.
- Urkundenbuch I.** *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen, Bd. 1–7*. <https://siebenbuergenurkundenbuch.ub.rptu.de/>

Szakirodalom

- Bereznay 2011.** Bereznay András: *Erdély történetének atlasza*. Méry Ratio Kiadó, Somorja (Šamorín, Slovakia), 2011.
- Bordi 2009.** Bordi Zsigmond Lóránd (szerk.): *A székelyek a kereszténység védelmezői*. Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy, 2009.
- Braun 1901.** Braun József S. J.: *A főpapi ruhák története nyugaton*. A csánád-egyházmegyei sajtó nyomása. Temesvár, 1901. <https://mek.oszk.hu/18000/18073/18073.pdf> (letöltés ideje: 2024. szeptember 17.)
- Fodor 2016.** Fodor János: *Szent László templomok a Kárpát-medencében. Belső út a felemelkedéshez*. Pannónia Nyomda, Budapest, 2016.

- Győrffy 1987.** Győrffy György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987.
- Hegedűs 2018.** Hegedűs Enikő (szerk.): *Szent László király. Erdély védőszentje. A lovagkirály ábrázolásai a történelmi Erdély területén.* Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2018.
- Hidán 2015.** Hidán Csaba: *Fegyverek magyar kézben.* Unicus Műhely, Budapest, 2015.
- Hoffmann–Rácz–Tóth 2012.** Hoffmann István – Rácz Attila – Tóth Valéria: *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból 3. Heves – Kükküllő vármegye.* Debreceni Egyetemi Kiadó 2012.
- Horváth 2017.** Horváth Illés: Szent László kultusza Luxemburgi Zsigmond uralkodói reprezentációjában. In.: *AETAS történelmi folyóirat*, 32. (2017), 3. sz. 128–144.
- Isó–Kollár–Kovács 2021.** Isó M. Emese – Kollár Tibor – Kovács Gergely (szerk.): *Lovagkirály. Kárpátok Eurorégióért Regionális Fejlesztési Közhasznú Egyesület – Iskola Alapítvány Kiadó, Nyíregyháza – Kolozsvár, 2021.*
- Jánó 2021.** Jánó Mihály: A hitvalló lovagkirály – A Szent László-legenda falképei a székelyföldi templomokban. In.: Isó M. Emese – Kollár Tibor – Kovács Gergely (szerk.): *Lovagkirály. Kárpátok Eurorégióért Regionális Fejlesztési Közhasznú Egyesület – Iskola Alapítvány Kiadó, Nyíregyháza – Kolozsvár, 2021.*
- Kalmár 1971.** Kalmár János: *Régi magyar fegyverek.* Natura Kiadó, Budapest, 1971.
- Kerny 2017.** Kerny Terézia: Szent László tisztelete a képzőművészetben. In: Kovács Andrea – Medgyesy S. Norbert (szerk.): *Énekek Szent László király tiszteletére. Cantiones de Sancto Ladislao Rege.* Magyar Napló – Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2017. 35–52.
- Kiss 2018.** Kiss Lóránd: Eddig ismeretlen Szent László-ábrázolások szász templomokban a Kükküllő mentén. In: Hegedűs Enikő (szerk.): *Szent László király. Erdély védőszentje. A lovagkirály ábrázolásai a történelmi Erdély területén.* Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2018. 65–76.

- Körber 2016.** Körber Ágnes (szerk.): *Luxemburgi Zsigmond. Művészet és kultúra 1387–1437. A Sigismundus – Rex et Imperator kiállítás katalógusa.* Szépművészeti Múzeum, Budapest, 2006.
- László 1993.** László Gyula: *A Szent László-legenda középkori falképei.* Tájékokorok-múzeumok Könyvtára 4. szám, Budapest, 1993.
- Léstyán 2000.** Léstyán Ferenc: *Megszentelt Kövek. Az középkori erdélyi püspökség templomai.* A gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség kiadása, 2000.
- Magyar 1996.** Magyar Zoltán: „Keresztény lovagoknak oszlopa” *Szent László a magyar kultúrtörténetben.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1996.
- Magyar 2001a.** Magyar Zoltán: *Halhatatlan és visszatérő hősök. Egy nemzetközi mondatípus Kárpát-medencei redakciói.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.
- Magyar 2001b.** Magyar Zoltán: *Tornai megyei népmondák..* Balassi Kiadó, Budapest, 2001. (Magyar Népköltészet Tára I.) 136–137.
- Magyar 2021.** Magyar Zoltán: *Erdély védőszentje. A Szent Lászlóról szóló mondák típus-és motívumindexe.* Erdélyi Múzeum Egyesület, Kolozsvár, 2021.
- Magyar 2022.** Magyar Zoltán: *Moldvai csángó mondakatalógus. Típus- és motívumindex I-II.* Kairosz Kiadó, Budapest, 2022. I. kötet, 116–125.
- Makkay 1996.** Makkay János: *Indul a magyar Attila földjére.* Közdok, Budapest, 1996.
- Makkay 1998.** Makkay János: *A sárkány meg a kincsek.* A szerző kiadása, Budapest, 1998.
- Munkácsy-Nagy 1913.** Munkácsy Mihály és Nagy Géza könyvismertetése: Orosz műemlékek és régiségek. Kiadják gr. J. Tolstoj és N. Kondakov, I-VI. kötet. Szentpétervár, 1889-1899. In: *Achaeologiai Értesítő* 47. (1913), 255–261. https://real-j.mtak.hu/320/1/ARCHERT_1913_uf_033.pdf (a letöltés időpontja: 2024. október 14.)
- Nițoi 2007.** Anca Nițoi: *Arme și armuri în colecțiile Muzeului Brukenthal.* Sibiu, 2007.
- Oța-Samson 2016.** Silviu Oța – Andra Samson: Several observations on the Medieval Battle Knives Found on the Territory of Romania (The MNIR Collection) In: *Ziridava. Studia Archaeologica.* Museum Arad, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2016. 189–210.

- Pálóczi Horváth 2014.** Pálóczi Horváth András: *Keleti népek a középkori Magyarországon. Besenyők, úzok, kunok és jászok művelődéstörténeti emlékei.* PPKE BTK Régészeti Tanszék, Budapest – Piliscsaba, 2014. (Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 2.)
- Reviczky 1995.** Reviczky Béla (szerk.): *Fegyvertípusok enciklopédiája. Hét évezred fegyvereinek kézikönyve.* Gemini Budapest Kiadó, 1995.
- Sarobe–Tóth 2009.** Ramon Sarobe – Tóth Csaba (szerk.): *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban.* Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest, 2009.
- Sashalmi-Fekete 2020.** Sashalmi-Fekete Tamás: A székelyszentléleki katolikus templom külső falképeinek sajátos ábrázolásairól és Zsigmond-kori kapcsolatairól. In: *Székelyföld*, 24. (2020) 9. sz. 102–121.
- Sashalmi-Fekete 2021.** Sashalmi-Fekete Tamás: Szent László és a vérmedve, avagy egy legenda születése. In: *Honismeret*, 49. (2021), 4. sz. 12–16.
- Sashalmi-Fekete 2022.** Sashalmi-Fekete Tamás: Paulus Crosnensis Ruthenus és a Szent László-legenda falképei. Egy új forrás tanulságai. In: *Székelyföld*, 24. (2022), 4. sz. 101–114.
- Sashalmi-Fekete 2023.** Sashalmi-Fekete Tamás: Egyedi sajátosságok a középkori székelyek Szent László-tiszteletében. In: *László királytól Szent Lászlóig. Új közelítések Árpád-házi királyunkhoz.* Magyarságkutató Intézet, Budapest, 2023. 35–59.
- Sashalmi–Németh–Gondos 2022.** Sashalmi-Fekete Tamás – Németh Zsolt – Gondos Béla: A Szent László-legenda falképciklusok földrajzi elhelyezkedése és rendszerezése. In: *A Magyarságkutató Intézet évkönyve*, MKI, Budapest, 2021. 335–353. doi.org/10.53644/mkie.2021.335
- Schröder 1893.** Richard Schröder: *Die deutsche Kaisersage und die Wiedergeburt des Deutschen Reiches.* Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg, 1893. <https://books.google.com/cu/books?id=s7JZAAAA-MAAJ&printsec=frontcover#v=onepage&q&f=false> (letöltés ideje: 2024. október 14.)
- Szabó 2018.** Szabó Tekla: A magyar szent királyok ábrázolása a középkori Erdély templomaiban. In: Hegedűs Enikő (szerk.): *Szent László király. Erdély*

védőszentje. *A lovagkirály ábrázolásai a történelmi Erdély területén.* Verbum Kiadó, Kolozsvár, 2018. 77–117.

Tapodi–Trifescu 2024. Susana-Monica Tapodi – Valemtn Trifescu: *Athleta Christi – Athleta Transylvaniae. Rezentări ale Sfântului Ladislau în artă și literatură.* Editura Muzeului Național Brukenthal, Sibiu, 2024.

Tőkés 2024. Tőkés Lóránt: „...Ragadd meg a kunt övénél fogva...” (Az övfogás archaikus formái és mitológiai háttere a Szent László-legenda falfestményeken) In: *Székelyszó*, 28. (2024), 9. sz. 127–140.

Yotov 2015. Valeri Yotov: Traces of the retreat after the battle near Varna in 1444: European weaponry and equipment discovered in North-Eastern Bulgaria. In: Zeno Carl Pinter – Anca Nițoi: *Interethnic Relations in Transylvania. Militaria Mediaevalia in Central and South Eastern Europe.* Editura Astra Museum, Sibiu, 2015.

U. Kóhalmi 1972. U. Kóhalmi Katalin: *A steppék nomádja lóháton, fegyverben.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1972.

Digitális adatbázisok falképekről

www.szentlaszlo.com

www.lovagkiraly.org